

**НОРМАТИВНОСТ И ПРИЕМЛИВОСТ
И ТЯХНОТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ОБУЧЕНИЕТО
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК 5. – 8. КЛАС
СПОРЕД НОВИТЕ УЧЕБНИ ПРОГРАМИ, НОВИТЕ УЧЕБНИЦИ**

Татяна Ангелова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**NORMATIVITY AND ACCEPTABILITY AND THEIR RELATIONSHIP TO
TEACHING BULGARIAN LANGUAGE from 5th – 8th GRADES ACCORDING TO
THE NEW CURRICULA, THE NEW TEXTBOOKS**

Tatyana Angelova
Sofia University St. Kliment Ohridski

Abstract. Normativity and acceptability are the basic categories used in this paper. While normativity is associated with the theory of the Bulgarian standard language, acceptability is a key category for text linguistics and speech communication. The aim of the paper is to relate these two categories to Bulgarian language learning from 5th to 7th grade with a view to the new curricula and textbooks. We use the following research procedures: textbook and curriculum content analysis, expert evaluation of concepts included in the lingua-didactic thesaurus.

The discussion is based on approaches to questions about the relation of the normativity and acceptability to Bulgarian language learning from 5th to 8th grade. Linguistic and methodological theses are outlined.

The hypothesis is that there are deficiencies of functionality and pragmatics in Bulgarian language learning in the secondary school. The methodological thesis that the first language should be learned mainly as a meta-language has still dominated. We should apply methodological thesis for language learning as an activity, conceptualized and managed through linguistic knowledge serving the norm learning. And the focus should be placed on semantics and stylistics in use of language means.

Keywords: normativity, acceptability in teaching Bulgarian Language in secondary school

Как да бъдат мотивирани учениците да практикуват нормативността? Как да практикуват нормативна писмена реч, как да следват правилата, след като в интернет книжовните норми не се спазват? Това се оказва проблем, който ще става все по-сериозен. Поради липса на коректори и на добри редактори текстовете в интернет „гъмжат“ от грешки – правописни, пунктуационни, граматични, включително има нарушения и на комуникативна уместност. Тази среда на онлайн общуване влияе върху езиковата култура на учениците по-скоро негативно.

В изложението поставяме следните акценти:

- Мотивация за поставяне на проблема
- Базови категории за изложението
- Цел на доклада
- Изследователски въпрос
- Изследователски процедури
- Догадка, вероятен отговор на въпроса
- Дискусия

В нашето изложение поставяме проблема за нормативността и приемливостта във връзката им с обучението по български език, и то по-конкретно в периода 5. – 8. клас, който период е основополагащ за усвояването на книжовния български език, за езиковата подготовка, върху базата на която се формират и усъвършенстват, без преувеличение, всички ключови компетентности. Докато нормативността се свързва с теорията за книжовния български език, то приемливостта е ключова категория за текстова-та лингвистика и речевото общуване.

От комуникативно-прагматическа гледна точка по-важната категория е *приемливостта*. Приемливостта е ключов концепт в текстолингвистиката, който има пряко отношение към успешното общуване. Нека само припомним максимите за сътрудничество. Те уреждат именно приемливото или успешното общуване. Неслучайно са формулирани като максими (основаващи се на опозицията *уместно, приемливо за речевата ситуация – неуместно, неприемливо за речевата ситуация*), а не като норми (правилно, неправилно от гледна точка на нормата).

Максима на количеството гласи: „Направи своето участие толкова информативно, колкото е необходимо (за текущата цел на разговора)! Не прави своето участие по-информативно, отколкото е необходимо!“;

Максима на качеството: „Не казвай нищо, което смяташ, че е невярно! Не казвай нищо, за което ти липсва адекватно доказателство!“;

Максима на релевантността: „Бъди релевантен!“, респ. „Говори по същество!“;

Максима на маниера: „Бъди ясен! Избягвай неяснотата на израза! Избягвай двузначността! Бъди кратък! Бъди подреден!“ (Добрева, Савова/Dobreva, Savova 2000: 100).

Целта на доклада е: да постави въпроса за тези две категории, като потърси отношението им към обучението по български език 5. – 7. клас с оглед на новите учебни програми, съответно новите учебници, които вече са в сила. Как се отразява в учебните програми, как се отразява в учебниците.

Като изследователски процедури се използват: контент-анализ на учебници и на учебни програми, експертна оценка на понятия, включени в лингводидактическият тезаурус.

Дискусията е свързана с това: какви подходи има, какви въпроси за решаване могат да бъдат набелязани по проблема за отношението на нормативността и приемливостта към обучението по български език 5. – 8. клас. Набелязват се лингвистични тези и съответно методически тези.

Хипотезата, която се формулира, е за това, че могат да се набележат дефицити на функционалност, на прагматика при изучаването на български език в средното училище. Все още доминира методическият тезис, че езикът се изучава основно като мета-език. С други думи, теоретично. Все още се смята, че лингвистичното знание е надеждна основа за добра комуникативно-речева компетентност – на равнище нормативна правилност и на равнище комуникативна уместност. Всъщност би трябвало да се следва като методически тезис следното разбиране. Езикът да се изучава като дейност, която да се концептуализира, управлява чрез лингвистичните знания, обслужващи изучаването на нормата. Твърде малко внимание, а може би почти никакво внимание не се отделя на семантиката, на стилистиката при употребата на езиковите средства. До голяма степен новите учебни програми по български език (а и по литература) допринасят за тази тенденция.

Нещо повече, поради зле разбрано схващане за удобно използване на учебниците, заглавията на урочните статии са предварително зададени в учебната програма, като между тях няма системни отношения. Напр. в 5. клас след заглавията: „Езикът – средство за общуване“; „Официално и неофициално общуване. Речев етикет“; „Текстът в общуването. Строеж на текста“; „Повествованието, описанието и разсъждението в текста“ идва заглавието „Речниково и граматично значение на думата“. Липсват системни отношения между проблемите за нормативността, представяни от урочните статии и проблемите, свързани с приемливостта и речевото общуване, които са предмет на съответните урочни статии. А това неизбежно затруднява създаването на концепцията за учебник. По принцип добрият учебник следва да помага на обучавания да структурира информацията за: езиковите единици, за системните отношения между тях; за правилата, по които функционират; за речевото общуване и правилата за неговата успешност.

Нека се спрем малко по-подробно на нормативността и отношението ѝ към ключовото понятие в съвременното образование – грамотност.

Нормативността е ключова категория за така наречената *базова грамотност* според Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността 2014 – 2020 г. В Стратегията са уточнени значения, с които се използва популярният термин в съвременното образование *грамотност*. На първо място се посочва, че „с понятието **грамотност** ще се означава **езиковата грамотност на официалния език**, в основата на която е предимно грамотността за четене (свързана с уменията за четене и писане), но е неизменно свързана и с останалите умения – за слушане и за говорене“ (НС: 3). За така наречената „базова грамотност“ четем следното: „Доколкото **базовата грамотност** като правило се свързва с основни умения за четене и за разбиране на текст, както и за писане и за правилна употреба на езика в съответствие с книжовноезиковите норми

(с изследване на придобиването на тези умения се занимава международното изследване PIRLS), този вид грамотност можем да съотнесем с уменията, които се очаква да са придобили учениците **в края на началния етап** на основното образование в съответствие с държавните образователни стандарти. До известна степен и с изричното уточнение за разликата в целите, фокуса и обема на понятията, това са и уменията, които демонстрират лицата, които достигат ниво 1 в Програмата за международно оценяване на учениците (Programme for International Student Assessment PISA), както и лицата, които достигат ниво 1 в Програмата за международно изследване на компетентностите на възрастните (Programme for International Assessment of Adult Competencies PIAAC) (Приложение № 2)“ (НС: 4).

По-нататък се прави обобщение на употребите, с които се свързва терминът *грамотност* за нуждите на българското училищно образование. Ще приведем по-подробен цитат за нуждите на изложението: „В заключение, в зависимост от функциите, целите и възрастовите групи, с които се свързва, за целите на настоящата Стратегия се различават следните видове грамотност:

- **базова грамотност** – умение за четене с разбиране на текст, за писане и за правилна употреба на езика в конкретен контекст (свързва се с компетентностите, които се очаква да притежават учениците в края на IV клас)
- **функционална грамотност** – умение за откриване, подбиране, извличане, анализиране и синтезиране на информация от различни източници и за използването ѝ за постигане на дадена цел както в обучението по всички учебни предмети, така и в различни житейски ситуации (свързва се с компетентностите, които се очаква да притежават учениците в края на основното си образование)
- **мултифункционална грамотност** – компетентност за създаване, разбиране, тълкуване и критическа оценка на писмена информация (свързва се с компетентности, които се очаква да развиват и демонстрират лицата в рамките на обучението си за придобиване на средно образование и на по-висока образователна степен)“ (НС: 6).

Позоваваме се на тези понятия при анализ на новите учебни програми, по които вече има написани и издадени учебници по български език за 5., 6., 7. и 8. клас. Учебните програми, които визираще, вече са в сила и по тях се работи в българските училища. Те са в съответствие със следната йерархия: А) Държавни образователни стандарти (ДОС) – Наредба № 5 от 30.11 2015 за Общообразователната подготовка; Б) Държавни образователни изисквания (ДОИ), Приложение № 1 към чл. 4, т. 1, Културно-образователна област: Български език и литература, Учебни предмети: български език и литература. В) Учебни програми за III, VII и IX клас в сила от учебната 2018/2019 година; Учебни програми за II, VI и VIII клас в сила от учебната 2017/2018 година; Учебни програми за I и за V клас в сила от учебната 2016/2017 година.

В Държавния образователен стандарт четем следното:

„(2) Общообразователните учебни предмети по ал. 1 са обвързани с ключовите компетентности по чл. 2, както следва:

1. учебният предмет български език и литература изгражда основата на компетентностите по български език и на грамотността за четене и е пряко свързан с постигането на базовата, функционалната и комплексната грамотност;

(4) Чрез обучението по всеки от учебните предмети по ал. 1 се придобива ключовата компетентност умения за учене, която включва разбиране на личните потребности в учебния процес и откриване на възможностите и способностите за преодоляване на трудностите в ученето както самостоятелно, така и в групи.

(5) Критичното мислене, справянето с проблеми, вземането на решения, инициативността, творчеството, поемането на отговорност, работата в екип са компетентности, които се придобиват при изучаването на всички предмети по ал. 1. с. 2 и с. 3 от Наредбата за ОП“.

В следващия документ ДООИ – Приложение 1, са посочени целите на обучение по български език и са декомпозирани за всеки етап. В нашия случай ни интересува етапът 5. – 8. клас. При представянето са заложили и нормативността, и приемливостта чрез така наречените „ядра за видовете компетентности“. Вж. по-долу.

„Изучаването на български език и литература в средното училище цели постигане на определено равнище на комуникативна компетентност чрез:

Овластяване на знания, умения и отношения, формиращи езиковата компетентност, а именно:

- овластяване книжовната норма на българския език (ЗНП, ДВ, бр. 36 от 1998 г.);
- овластяване употребата на езиковите средства в различни комуникативни ситуации;
- овластяване на умения за изграждане и възприемане на текстове, функциониращи в комуникативната практика (с. 2).

В резултат на обучението по български език в края на прогимназиалния етап – 8. кл., на основната образователна степен ученикът придобива подготовка върху следните ядра:

Социокултурни компетентности

Използва уместно езикови средства, адекватни на ситуацията на общуване съобразно участниците в нея, темата, целта и условията.

Задава въпроси и дава отговори по поставена от друг или избрана от него тема.

Изразява твърдения и се аргументира; разказва и описва.

Владее формулите на речевия етикет при общуване на публично място.

Демонстрира в текст по кои езикови средства един функционален стил се отличава от други стилове.

Езикови компетентности

Разбира значението на думи, свързани с обществения, икономическия и културния живот, и ги използва уместно.

Владее определен кръг термини за базисни понятия в основни науки, ориентира се в специфичната им за съответната научна област употреба (с оглед на учебните предмети). Използва синоними и антоними, думи за родови и видови понятия, хипероними и хипоними с оглед на стилового разслоение на езика.

Владее граматическите средства на езика. Служи си с разширен репертоар от синтактични конструкции – словоредни варианти, обособени части, вметнати изрази и пасивни конструкции, използва синонимни синтактични връзки.

При редактиране на собствен текст умее да прави съответните синтактични трансформации.

Социокултурна и езикова компетентност: Устно общуване

Участва с изказване в дискусия:

- придържа се към темата и организира логически своето изказване;
- може да оспори мнение, различно от неговото, като проявява толерантност;
- следи хода на диалога;
- позовава се на вече казаното.

При публични изказвания:

- спазва нормите на книжовния правоговор;
- говори с подходяща за ситуацията интонация и сила на гласа;
- проявява усет за поставяне на логическо ударение.

Социокултурна и езикова компетентност: Писмено общуване

Търсене на информация от различни източници:

- използва учебници, енциклопедии, речници, периодични издания; може да поиска информация в библиотека и на книжния пазар; използва специализирани текстове – инструкции, правилници, справочници; извлича информация от документи;
- ориентира се в жанровите особености на научнопопулярната и речниковата статия, новинарския текст и на художествената литература, изучавана в тази степен; може да планира, да резюмира, да води бележки и да коментира съдържанието на текст.

Създаване на собствени текстове:

- създава текстове от аргументативен тип – отговор на научен, литературен, житейски въпрос; познава и използва в съчинението си основни жанрови характеристики на статията и есето;
- изгражда свой и предава съдържанието на чужд повествователен и описателен текст; разграничава свидетелски от несвидетелски разказ;

- планира и структурира текста съобразно темата и целта на общуването; обособява тематично-смисловите части; изгражда абзаци с оглед на смисъла; умее да композира текст;
- попълва лични данни в бланки; може да напише автобиография, молба, заявление;
- има формирани правописни навици по отношение на думите с проверяем правопис, на често употребявани думи с непроверяем правопис, пише вярно думи от терминологичната лексика, владее правописните норми.“

Информацията от тези документи и техния анализ позволява да се конструира проект за *лингводидактически тезаурус*.

В специализираната литература, особено рускоезичната, се ползва с популярност теорията на Юрий Караулов за така наречената „езикова личност“ (Караулов/Karaulov 1987). Според тази теория в структурата на езиковата личност се обособяват три равнища. *Прагматиконът* отразява дейностно-комуникативните потребности, системата от цели, мотиви, нагласата и намеренията, оценките на личността (на индивида), ето защо може да бъде определен като *мотивационно равнище* от структурата на езиковата личност. Той е тясно свързан с *тезауруса* или *лингвокогнитивното равнище* от структурата на езиковата личност, т.е. със системата от знания за света. И прагматиконът, и тезаурусът се надграждат над *лексикона (граматикона)*, разбиран в най-широк смисъл като *вербално-семантично равнище*. То е нулево за структурата на езиковата личност, защото езиковите средства за изразяване, с които разполагат носителите на езика, са общи за всички, а разликите в избора на тези средства се проявяват в лингвокогнитивно и мотивационно отношение, т.е. в личностен план. За да се формират, усъвършенстват и да се оценяват със съвременни критерии езиковата култура и езиковата подготовка на учениците, е необходимо да се има предвид не само и не толкова вербално-семантичното равнище (лексиконът и граматиконът), колкото лингвокогнитивното и мотивационното равнище (тезаурусът и прагматиконът) на ученика като езикова личност.

Тъй като анализираме учебните програми и учебниците по български език, ще фокусираме нашето внимание върху задължителните понятия, които са в основата на общообразователния минимум. Ето защо ще се интересуваме от лингводидактическият тезаурус. Лингводидактическият тезаурус включва онези знания за езика, които имат базисна и инструментална стойност за ученика, който изучава език, в случая български език като официален език, или езика, свързан с така наречената „първа ключова компетентност“.

Лингводидактическият тезаурус ще включва темите, свързани с езиковата компетентност: граматични понятия – морфологични, синтактични; лексикални понятия; фонетични понятия; правопис и пунктуация – понятия; стилистични понятия. Тези понятия могат да бъдат групирани в три категории след експертната им оценка. В първата категория влизат приетите от всички експерти понятия, за които има пълно съгласие, че

трябва да присъстват в тезауруса. Втората група съдържа понятия, за които има несъгласие сред експертите, тези понятия да бъдат дискутирани, преди да бъдат включени, и третата група, която включва отхвърлени от експертите понятия с обосновка защо са отхвърлени.

Лингводидактическият прагматикон ще включва темите, свързани с речевото общуване, с видовете текст, които се практикуват в писмената и устната комуникация. Тук ще намерят място понятия за текст, за абзац, за речева ситуация, елементи на речевата ситуация, речев етикет; учебен речев жанр или текстове в определен жанр, адекватни за речевата ситуация; онлайн и офлайн общуване, мултимодални текстове; междутекстовост с оглед преодоляване на преписването от интернет.

Създаването на лингводидактическият тезаурус и на лингводидактическият прагматикон по български език може да протече през следните етапи: А) Анализ на учебна документация от 20. и 21. век; Б) Изготвяне на списък от единици; В) Експертна оценка на единиците; Г) Обработка на данните; Д) Изготвяне на тезауруса и прагматикона чрез определени техники, например: търсене на еквиваленти, коментари, обяснения, сравнение на реалии, илюстриране с примери и т.н.; Е) Експертна оценка за решения кога (в кой клас) и как да бъде усвоявано дадено понятие (експлицитно – чрез дефиниция и назоваване на термина, напр. *глагол* като част на речта; имплицитно – чрез словоупотреба, без назоваване на термина, напр. *дискурс*, разбиран като речева изява, речево поведение). За всяко понятие да бъде взето експертно решение. Например в каква система да се изучават глаголните времена и наклонения; в каква система да се изучават местоименията.

В заключение могат да бъдат обобщени въпроси за дискутиране. На първо място, да бъде създаден тезаурус от лингвистични понятия, приети от специалистите за нуждите на обучението по български език. Тези понятия да се изучават в система, осигуряваща базова грамотност по термините на Стратегията за грамотност. Не по-малко важно е използването на езикови корпуси за овладяване на нормативността и приемливостта – с помощта на система от учебни похвати, тестови задачи. С други думи, да се практикува така нареченото „дигитално управлявано учене“. Непрекъснато да се осъществява критичен подбор на учебници по български език с оглед на лингвистичните тезиси, отразени в тях. Този подбор да се прави от учителите българи, но подпомогнати от специалистите по методика, от лингвистите, от експерти в РУО (Регионалните управления за образование). Все по-голяма значимост придобива проблемът за създаване и обсъждане на система за изучаване на речеви жанрове, значими за комуникативната компетентност на учениците. Тези учебни речеви жанрове да се основават не само на текстове с вербален компонент, на текстове с невербален и вербален компонент, но и на мултимодални текстове. Основен остава въпросът: как да се формира вътрешна мотивация у учениците по отношение на нормативността и приемливостта на изказа, как да се използват възможностите на саморегулираното учене.

Отговорите следва да търсим заедно: лингвисти, специалисти по методика, учители българисти, експерти от МОН, родители.

Цитирана литература

- Добрева, Савова 2000:** Добрева, Е., И. Савова. *Текстолингвистика*. Шумен: Фабер. (Dobreva, E., I. Savova *Tekstolingvistika*. Shumen: Faber.)
- Държавни образователни стандарти (ДОС)** – Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за Общообразователната подготовка; <https://www.mon.bg/bg/1> (последно посещение 15 февруари 2019). (Darzhavni obrazovatelni standarti (DOS) – Naredba № 5 ot 30.11.2015 g. za Obshtoobrazovatelната podgotovka; <https://www.mon.bg/bg/1> (posledno poseshenie 15 fevruari 2019).)
- Държавни образователни изисквания (ДОИ).** Приложение № 1 към чл. 4, т. 1 чл. 4, т. 1. Културно-образователна област: Български език и литература. Учебни предмети: български език и литература. <https://www.mon.bg/bg/1> (последно посещение 15 февруари 2019). (Darzhavni obrazovatelni iziskvania (DOI). Prilozhenie № 1 kam chl. 4, t. 1 chl. 4, t. 1. Kulturno-obrazovatelna oblast: Balgarski ezik i literatura. Uchebni predmeti: balgarski ezik i literatura. <https://www.mon.bg/bg/1> (posledno poseshenie 15 fevruari 2019).)
- Караулов 1987:** Караулов, Ю. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука. (Karaulov, Ju. *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'*. Moskva: Nauka.)
- НС:** *Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността 2014–2020.* (Natsionalna strategia za nasarchavane i povishavane na gramotnostta 2014–2020.)
- Учебни програми** за III, VII и IX клас в сила от учебната 2018/2019 година. (Uchebni programi za III, VII i IX klas v sila ot uchebnata 2018/2019 godina.)
- Учебни програми** за II, VI и VIII клас в сила от учебната 2017/2018 година. (Uchebni programi za II, VI i VIII klas v sila ot uchebnata 2017/2018 godina.)
- Учебни програми** за I и за V клас в сила от учебната 2016/2017 година. (Uchebni programi za I i za V klas v sila ot uchebnata 2016/2017 godina.) <https://www.mon.bg/bg/1> (Последно посещение 15 февруари 2019.)

Татяна Ангелова
София 1040
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
Катедра по методика
angelova@slav.uni-sofia.bg

Tatyana Angelova
Sofia 1040
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Department of Teaching Bulgarian Language
and Literature
angelova@slav.uni-sofia.bg